

EGY KÉSŐ RÓMAI LUXUSVILLA NAGYHARSÁNYBAN, A SZÁRSOMLYÓ-HEGY LÁBÁNÁL

MRÁV ZSOLT¹

Magyar Régészet 10. évf. (2021), 1. szám, pp. 11–21. <https://doi.org/10.36245/mr.2021.1.2>

Aki a Villány-Siklói Borút turisztikai látványosságait felkeresi, nem is sejtí, hogy a tájat uraló Szársomlyó-hegy lábánál, a szőlők között ókori romokat rejt a föld. A vidék mediterrán szépsége és klímája vonzotta a Római Birodalom késő császárkori elitjét, amelynek egy befolyásos, szenátori rangú családja ide építette luxusvilláját. A villa csak lassan fedte fel jelentőségét és műkincseit. Fürdőházának feltárása után egy szerencsétlenül elrendelt mélyszántás táblákban forgatta ki a földből a mozaikpadlók darabjait. A Magyar Nemzeti Múzeum 2016-tól hosszú szünet után újra kutatja a lelőhelyet. Az ásatások napvilágra hozták a villa lakomatermét, amelynek padlóját egykor a római mozaikművészet legszebb alkotásait idéző színpompás padló borította. A római üvegművesség remekei, egy boros készlet darabjai is előkerültek. A nagyharsányi villának jelentősége van a Seuso-kincs kutatásában is. A feltárt lakomaterem belsőépítészeti, tárgyi luxusa bizonyította, hogy a késő római kori Pannoniában jelen volt az a művelt és gazdag birodalmi arisztokrácia, amely a Seuso-kincshez hasonló minőségű ezüstedényeket birtokolhatott, és amely értette a korszak elitjének klasszikus műveltségre épülő irodalmi és vizuális kultúráját és beszélt annak kifinomult nyelvén.

Kulcsszavak: római kor, Pannonia, villa, császárkori elit, Nagyharsány, mozaikpadló, vas diatretum, dikroikus üveg

A késő császárkori villagazdaság Dél-Baranyában, Nagyharsány és Villány között, a festői szépségű Szársomlyó-hegy déli lábánál fekszik, a Kopár- és Kopáralja dűlőkben (1. kép). A hegy valóban kopár déli lejtőin mediterrán jellegű mikroklíma uralkodik. Magyarországon itt a legmagasabb a napsütéses órák száma. Az egyedi klimatikus viszonyok kedvező feltételeket teremtettek az ember megtelepedéséhez is, amely már a bronzkortól kimutatható a lelőhelyen.

A rómaiak legkésőbb a Kr. u. 1. század második felében felfedezték a Szársomlyó vidékét. A hegy tövében egy közel 1 km hosszan elnyúló, de ritkán beépült falusias település jött létre. A Severus-korban (193–235) beinduló kőépítkezések a település Kopáralján fekvő központjában koncentráltak, amely már egy villagazdaság irányába mutató fejlődést jelez. A település történetének leglátványosabb átalakulása a 4. század második felében következett be, amikor a már létező, korábbi villagazdaságot luxusrezidenciává építették át, mozaikkal ellátott fogadó és lakomatermekkel, új lakó- és fürdőházzal, kerti létesítményekkel. A tanulmány ennek a késő római luxusvillának a bemutatását célozza, amelynek valódi jelentőségét csak most, az újraindult régészeti kutatások fényében kezdjük felismerni.

1. kép. A Szársomlyó-hegy kopár déli oldala
(fotó: Mráv Zsolt)

¹ Régész, tárigazgató-helyettes, Magyar Nemzeti Múzeum, Régészeti Tár. E-mail: mrav.zsolt@mnm.hu

MOZAIKSZÁNTÁS NAGYHARSÁNYBAN – A KÉSŐ RÓMAI VILLA FELFEDEZÉSE ÉS RÉGÉSZETI KUTATÁSA

A leleteiről már régóta ismert lelőhely feltárását az 1960-as évek elején a Nemzeti Múzeum főigazgatója, Fülep Ferenc kezdte meg. Kutatásai a település egyik fürdőházát hozták napvilágra (FÜLEP 1979, 312) (2. kép). A lelőhely kutatástörténetének következő fejezete botránnyal kezdődött, amely a hazai és a nemzetközi sajtóban is indulatokat keltett (MRÁV 2019, 18–19). 1974-ben a villányi tévesz a korábbi ásatások szomszédságában szőlőt kívánt telepíteni. Bár rögtön a szántás megkezdése után „ropogott a föld”, egész falblokkokat és színes mozaiktöredékeket is felszínre vetett az eke, a főmérnök mégis a szántás folytatása mellett döntött, annak ellenére, hogy Fülep Ferenc a helyszínen már intézkedett a földmunkák leállításáról. A lesújtó eredmény a központi épületegyüttes középső harmadának és ebben egy 60 négyzetméterre becsült mozaikpadlónak a kiszántása lett (3. kép). A felszínre vetett mozaiktöredékek jelentős része ugyan múzeumba került, de még megbecsülni sem tudjuk azoknak a töredékeknek a számát, amelyek kézen-közön eltűntek.² Amellett, hogy a lelőhely visszafordíthatatlan és súlyos károsodást szenvedett, a mélyforgatás azt is megmutatta, hogy a villának mozaikpadlóval ékes termei voltak, így az további kutatásra érdemes.

2. kép. A nagyharsányi villa fürdőháza Fülep Ferenc kutatásai alapján

3. kép. A mélyforgatással feltört mozaikpadló barázdákból összegyűjtött töredékei, 1974

4. kép. A villa lakomatermének 1982-ben feltárt középső része a fűtőcsatornákkal és a lakomaterem előtt mozaikpadlók töredékeivel

² Nagy öröm számunkra, hogy egyre többen juttatják vissza a Nagyharsányból különböző úton-módon hozzájuk került kiszántott mozaiktöredékeket. Ezúton kérünk és bátorítunk mindenkit, hogy akinek ilyen töredékekről tudomása van, vagy esetleg maga is rendelkezik velük, beszolgáltatásukkal segítsen a hányatott sorsú mozaikpadlók helyreállításában. Minden töredéknek megvan a maga pótolhatatlan helye abban a több száz négyzetméteres „kirakós játékban”, amelynek során az egykori csodás mozaikpadlók töredékeiből újra összeállnak.

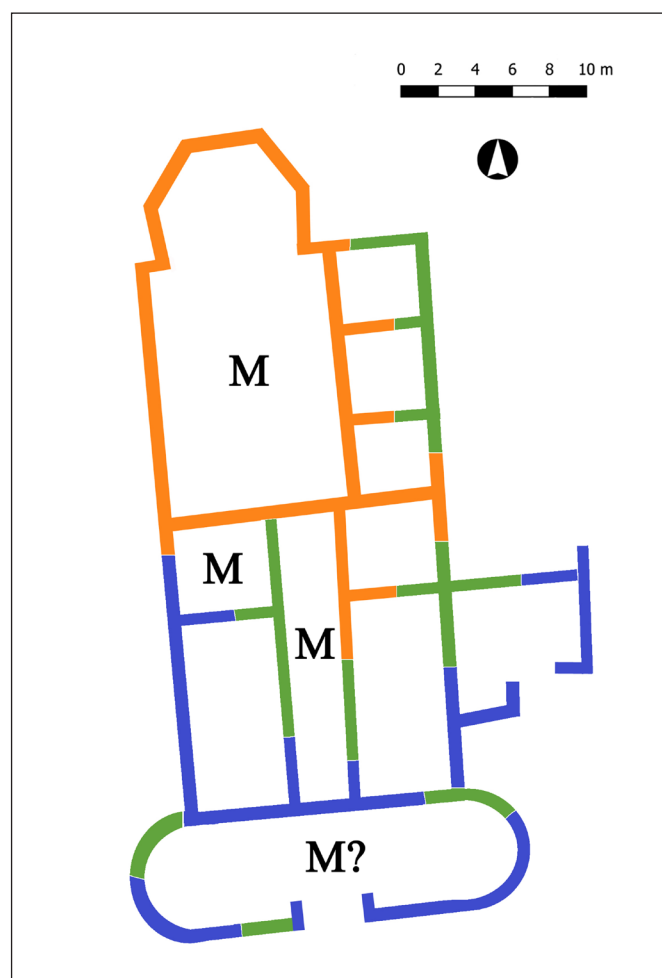
Mráv Zsolt • Egy késő római luxusvilla Nagyharsányban, a Szársomlyó-hegy lábánál

Remélve, hogy még ép mozaikokra bukkan, az 1980-as évek elején Fülep Ferenc visszatért a lelőhelyre, ahol kutatásai egy hatalmas, alulról fűtött terem belsejét hozták napvilágra (4. kép). Ennek padlóját egykor mozaikok borították, amelyek művészi kidolgozottsága a késő római mozaikművészet legkiemelkedőbb alkotásaival állíthatók párhuzamba. Az ásatónak nem adatott meg, hogy a feltárás eredményeit és a szenzációs mozaikleletet közzétegye. Az ásatás hiányos dokumentációjában a teremről csak egy vázlatos felszínrajz maradt fenn. Az alaprajz értelmezhetetlensége nagyrészt annak köszönhető, hogy nem sikerült lehatárolni és megtalálni a terem északi és déli falát. Ezek a megoldatlan problémák kijelölték a 2016-ban újrainduló feltárások első helyszíneit és feladatát.

A NAGYHARSÁNYI VILLA LAKOMATERME ÉS MOZAIKJAI

A köépületekből álló településközpont megismerésére – részben még a feltárások előtt, részben azzal párhuzamosan – terepbejárásokat (MRÁV, MARKÓ & BRADÁK 2008, 105–110) és roncsolásmentes lelőhelydiagnosztikai-felméréseket alkalmaztunk. Mivel a légifényképezés módszerével a művelésből kivont területen újabb eredményekre nem lehetett számítani (SZABÓ 2015, 102–105; SZABÓ 2020, 2014–217), ezért a mágneses és talajradaros vizsgálatok eredményességében bízunk. Ez utóbbival 2019. év őszéig a központi épületegyüttesnek közel teljes területét sikerült felmérnünk, és feltérképeznünk annak alaprajzát.³ Ebből megtudhattuk, hogy a megközelítőleg két futballpálya nagyságú, téglalap alakú, É-D tájolású központi épületegyüttes több lépcsőben épült ki. Középpontjában egy kertként használt, nagy, négyszögletes belső udvar található, számos kisebb építménnyel és talán egy diszkúttal. A zárt udvart legalább egy oldalról pillérsor határolta és reprezentatív kialakítású épületszárnyak, széles közlekedőfolyosók vették körbe.

A késő római tartományi elit reprezentációja alapvetően már vidéken, saját házuk falai között zajlott és nem a városok közterületein (SCOTT 1997, 54, 59). A pihenés, a társadalmi és a kulturális élet helyszínei a magánbirtokok lettek, ahol az elit tagjai összegyűltek, és intellektuális szórakozással vagy vadászattal egybekötött lakomákkal töltötték szabadidejüket. Sokat áldoztak vidéki lakhelyük építészetére és igényes belső díszítésére, mivel ezek tükrözték a társadalmi hierarchiában betöltött helyüket, és első sorban ezek vizuális üzenetein keresztül tudták megmutatni gazdagságukat, műveltségüket és hatalmukat (ELLIS 1991, 117–127). A villák egyben szimbolizálták a kellemes és gondtalan vidéki élet örömeit, a szabadidő luxusát, amelyet a nagybirtokok jövedelme és a természet bősége biztosított a földbirtokos elit számára (MAGUIRE 2007, 63–77). Ez a szándék érzékelhető a nagyharsányi villa építészeti formáinak kialakításában és a moza-

5. kép. A nagyharsányi villa központi épületkomplexumának udvarán álló főépület. Alaprajzi rekonstrukció az ásatások és a geofizikai kutatások alapján, 2019. évi állapot. Narancssárga: ásatással feltárt falak; kék: geofizikai kutatásokkal azonosított falak; zöld: kiegészített falak; M: mozaikpadlós helyiség (Rekonstrukció: Mráv Zsolt és Györffy-Villám Zsombor)

³ A mágneses kutatásokat 2017-ben Pusztai Sándor (Cossicus Kft.), a talajradaros méréseket – a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészeti Intézetének műszereivel – Györffy-Villám Zsombor végezte 2018–2019-ben.

Mráv Zsolt • Egy késő római luxusvilla Nagyharsányban, a Szársomlyó-hegy lábánál

ikdíszítésében is, ami az elitstátusz állandó és egyre színpadiasabb kifejezésének az eszköztárához tartozott (SCOTT 1997, 64; SCOTT 2000, 106–111). Legtisztabban a lakomatermet magába foglaló épületen tapasztalható a luxusra törekvés, ahol a villa tulajdonosa, mint házigazda a vendégeit fogadta. Az épület az udvar É-D-i tengelyében állt, szabadon, a többi épülettől elkülönülve (5. kép). Reprezentatív bejárata a déli homlokzat közepén, közvetlenül az udvarról nyílt. A vendégek egy díszes, széles kapun keresztül léptek be az ellentett irányban elhelyezett apszissokkal kialakított fogadótérbe. Innen egy mozaikpadlós folyosón és egy ugyancsak mozaikos szobán áthaladva vezették őket a lakomateremig, amely közel 180 négyzetméter alapterületű volt (MRÁV 2019, 19–21). Az új ásásokkal végre sikerült lehatárolnunk ezt a termet, amelyet északi oldalán nem a megszokott félköríves, hanem egy sokszög alaprajzú apszis zárt le (6. kép). Itt foglalt helyet a lakomázó asztaltársaság, mivel innen jó kilátás nyílt a terem többi részére, ahol zenés-táncos szórakoztatásuk zajlott (DUNBABIN 1996, 67–68; STEPHENSON 2016, 54–71). Az apszis téglafalait a nyolcszög öt oldala alkotta, de keleti és nyugati falai nem párhuzamosak (7. kép). Ezzel az apszissal az épület utolsó átalakításakor bővítették a helyiséget, amelyet legkésőbb ettől kezdve már biztosan lakomateremként használtak. A poligonális apszisok a pannoniai tartományokban nem állnak példa nélkül, de különösen ritka építészeti megoldásnak számítanak.⁴ Ezzel szemben a késő római Britannia területén a „fél-nyolcszög apszisok (*semi-octagonal apses*)” gyakoriak a villaépítészetben (COSH 2001, 236–237). Indításuk mindig a terem oldalfalainak a meghosszabbítása, szélességük ezért megegyezik. A nagyharsányi apszis azonban a terem szélességénél keskenyebb. Ennek legközelebbi alaprajzi párhuzamai az Ibériai-félszigeten találhatók (8. kép).⁵ A sok ablaküveg-töredék arra utal, hogy a lakomaterem nappali világítását elsősorban természetes fénnel igyekeztek megoldani. A nyugati fal ablaksora beengedte a délutáni és a lemenő nap fényét, ami meghatározta az estébe nyúló lakomák hangulatát (ELLIS 1994, 66–68; WITTS 2000, 301,

6. kép. A nagyharsányi villa 2016 és 2019 között feltárt késő római lakomaterme (kép: Mráv Zsolt és Szabó Máté)

7. kép. A lakomaterem poligonális apszisának és mozaikjának feltárása 2018 tavaszán (fotó: Mráv Zsolt)

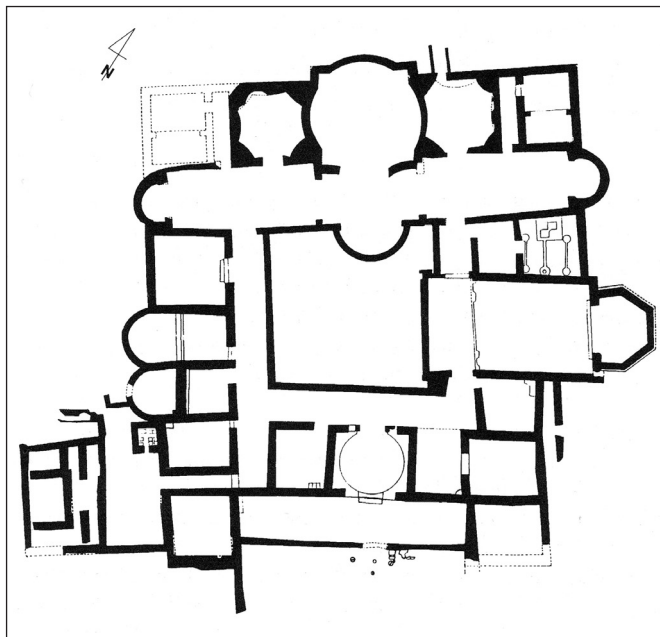
⁴ Poligonális lezárással épült a ságvári késő római belső erőd VII. számú főépületének nagyterme (TÓTH 2009, 34) és az aquincumi 2–3. századi legiótábor barakkjai fölé épült 4. századi ún. csarnoképület (Budapest III. kerület, Vörösvári út 1–3) apszisának külső falsíkja (SZIRMAI & ALTMANN 1976, 235 és 62. ábra).

⁵ Például: Aquilafuente, villa romana de Santa Lucia (Segovia); Almenara de Adaja-Puras (Valladolid); Carranque, villa de Materno (Toledo), ld. összefoglalóan: CHAVARRÍA ARNAU 2006, 20–21.

Mráv Zsolt • Egy késő római luxusvilla Nagyharsányban, a Szársomlyó-hegy lábánál

311). Az északi apszisfal ablaktáblái mögött pedig a Szársomlyó déli fekvésű, kopár oldalának napsütötte sziluettje rajzolódott ki. A sokszögű apszisok egyenes falszakaszai több és nagyobb ablakfelület elhelyezését tették lehetővé, ezért ezt az építészeti megoldást jellemzően a téli lakomatermek esetében alkalmazták (COSH 2001, 236 n. 60). A nagyharsányi terem is alkalmas volt hideg évszakokban rendezett lakomákra, mivel a padlója alatt többperiódusú fűtőcsatorna-rendszer húzódott. Mozaikja valószínűleg akkor pusztult el, amikor ennek a fűtőrendszernek a tégláit az újkorban kitermelték. A mozaiknak a fűtőtérben megőrződött töredékei az eredeti padlófelületnek kevesebb, mint tíz százalékára becsülhetők.

A vendéglátó célja az volt, hogy a lakomaterembe lépő vendégeit elkápráztassa annak látványával. Egy polírozott felületű, profilált keretes mészkőlap töredéke arra utal, hogy a falak lábazatát kő burkolólapok borították (9. kép). Padlóját teljes egészében színpompás, részben üveg mozaikkockákból kirakott mozaik alkotta, amelynek témaválasztása igényes ízlésű, műértő megrendelőt feltételez. Az elvont allegóriák megértése, a görög mítoszok felismerése, valamint az ezekben rejlő vizuális üzenetek értelmezése műveltséget igényelt mind a megrendelő, mind a képi világot befogadó vendégek részéről. A fehér háttérű figurális jelenetek tartalmát a görög mitológiából és a vadászat, valamint az állatküzdelmek közkedvelt témáiból merítették. Az előbbi egy tengeri jelenet képviseli. A víz közegét üvegből készült, zöldszínű mozaikkocka-sorokkal érzékeltették, amelyek mögül ruhátlan női testrészek sejlenek elő (10. kép). A jelenet főszereplője egy

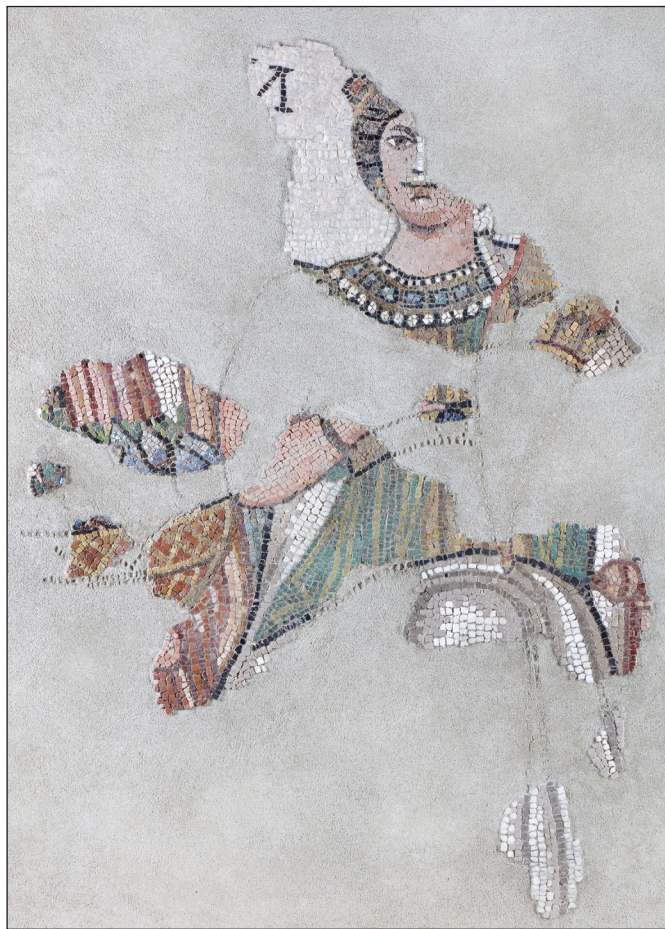
8. kép. Az Ibériai félszigeten fekvő Carranque, villa de Materno alaprajza, poligonális záródású lakomateremmel (CHAVARRÍA ARNAU 2006, 20, 2. kép után)

9. kép. Polírozott mészkő falburkoló lap töredéke a nagyharsányi villa lakomaterméből

10. kép. Tengeri jelenet vízből kiemelkedő női test ábrázolásával a nagyharsányi villa lakomatermének mozaikjából (fotó: Verba Erika)

11. kép. A Római Birodalom egyik nagyvárosát megszemélyesítő városistennő a nagyharsányi villa lakomatermének mozaikjából
(Magyar Nemzeti Múzeum, fotó: Dabasi András)

híján – csak a köréjük írt latin feliratok segítségével volt lehetséges. Ezekből mindössze néhány betű őrződött meg, amelyek nem teszik lehetővé, hogy konkrét városnévre kiegészítésük őket.

A nagyharsányi lakomaterem apszisát nem fűtötték, ezért téglaként sem dűlták szét a padlóját olyan mértékben, mint a fűtőcsatornákkal behálózott előterét. Az apszismozaik agyagos alapozási rétege I. (Nagy) Constantinus császár egy Kr. u. 330–335 között vert rézerméjét is rejtette,⁶ amely *post quem* keltezi az apszis mozaikját. A lakomatermek apszis-mozaikjainak díszítőmotívumai általában egyszerűbbek a terem padlóját borító mozaikoknál. Ez azzal indokolható, hogy az apszisban felállított félköríves vagy sokszögű lakomakerevet (*stibadium*) és étkezőasztal (*sigma*) a padló jelentős részét itt eltakarta (WITTS 2000, 302). A nagyharsányi apszis-mozaik tagolása is a felette elhelyezett lakomake-

haját rendező mezítelen nőalak, akit a megszületése után szépítkező Aphroditével azonosíthatunk. Egy másik emblémában egy görög hős valamelyik hőstettét örökítették meg. A vadász- és állatviadal jelenetekben pedig egyelőre egy szarvasra, egy vad-szamár-ra és egy oroszlánra következtethetünk. A vadállatalakokat zöldüveg-mozaikszemekből kirakott növényekkel helyezték természeti környezetbe.

A mozaikszőnyeg lehangsúlyosabb, központi jelenete a Római Birodalom legalább három nagyvárosát megszemélyesítő városistennők galériáját ábrázolta, ahogy trónusaikon egymás mellett ülve, együttesen garantálják a római világrend örök boldogságát és bőségét (11. kép). Jelenlétük egyben szerencsét és jólétet is hozott a villatulajdonos családjára és a vendégeire (POULSEN 2014, 223). Az istennőket a kezükben tartott tárgyakkal (gyümölcsös kosár, bőségszaru) és a ruhájuk eltérő színével (zöld, sárga és kék) egyénítették. A nőalakok nagyvárosokkal való azonosítása – egyedi attribútumok

12. kép. Az apszismozaik trapéz alakú felületeit kitöltő indamotívum (fotó: Kardos Judit)

⁶ Szabadváry Tamás meghatározása.

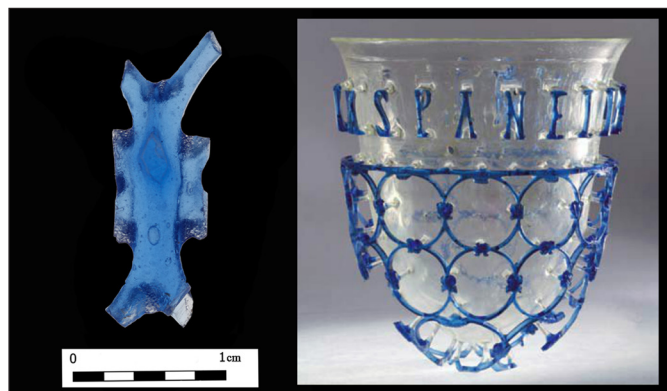
revet alakját, beosztását tükrözte (MORVILLEZ 1996, 132–142). Az apszismozaik közepére egy elnyújtott nyolcszög alakú emblémát szerkesztettek, amelyet trapéz és négyzet alakú mezők vesznek körbe. Minden mezőbe egy-egy vázából előburjánzó növényt komponáltak, amelyek kanyargó indái és levelei teljesen befonták a rendelkezésükre álló felületeket (12. kép). A mozaik apszisfalat kísérő keretsávjának díszítése is egy futóindára valamint az abból kihajtó indaspirálok ritmikus hullámzására épült (13. kép). Ez közvetett utalás Dionüszoszra, akinek jelenlétében a növényi világ mindent elborító, buja burjánzásnak indult. Az istenség tényleges jelenlétét a legközvetlenebb módon az embléma figurális ábrázolása fejezte ki. Bár ebből csak a talajvonalat érzékeltető barnászörös mozaikkocka sorok maradtak meg, biztosak lehetünk abban, hogy azon Dionüszosz alakja állt, képi megfogalmazásának egyik jellemző mozdulatában. A dionüszoszi témák mellett, hogy magát az istenséget is megidézték, a késő császárkorra már inkább a lakoma, a baráti együttlét, valamint az evilági lét boldogságára, örömeire utaló allegorikus ábrázolásokká váltak (PARRISH 1995, 332).

13. kép. Az apszismozaik keretmotívuma (fotó: Kardos Judit)

LUXUSÜVEGEKBŐL ÁLLÓ KÉSZLET A VILLÁBÓL

A lakomaterem előtti folyosón és az egyik innen nyíló helyiség padlóján egy fényűző üvegekészlet sok száz apró töredéke feküdt. Voltak közöttük a késő római üvegművészet legmagasabb minőségét képviselő darabok is. Egy késő római boros készlet poharai, serlegei kizárólagosan üvegből készültek. A késő római kor „gourmet” borfogyasztói már tudatosan mellőzték a fémedényeket, mivel azt tapasztalták, hogy azok anyaga negatívan befolyásolja a bor illatát és zamatát. Egy késő római nemesfém lakomakészlethez tehát nélkülözhetetlenül hozzátartozott a luxusüvegekből összeállított ivókészlet. A lakomaterem esti világítását is részben mives üveglámpásokkal oldották meg (ELLIS 1994, 69–70), amelyek környezetükre vetett fényjátékukkal nagyban hozzájárultak a lakomák bensőséges és egyben izgalmas hangulatához. A nagyharsányi villa üvegekészlete áttört poharakat és lámpásokat, valamint vésett és aranyfóliával díszített színes üvegeket is tartalmazott. Az áttört hálódíszű, felírt üvegekből (*vasa diatreta*) néhány betű, valamint áttetsző, kék és zöld színű hálótöredékek és csapok töredékei őrződtek meg, amelyekből több edényre is következtethetünk. A kékszínű hálótöredékek olyan edényhez tartozhattak, mint amelyet ép állapotban a montenegrói Kominiben találtak (WHITEHOUSE 2015, 99 no. 19) (14. kép). Valódi kuriózumnak számítottak az ún. dikroikus üvegek,

14. kép. Áttört hálódíszes üvegedény (*vas diatretum*) töredéke a nagyharsányi villából, és ahogy egykor az ép edény kinézhetett (Komini)

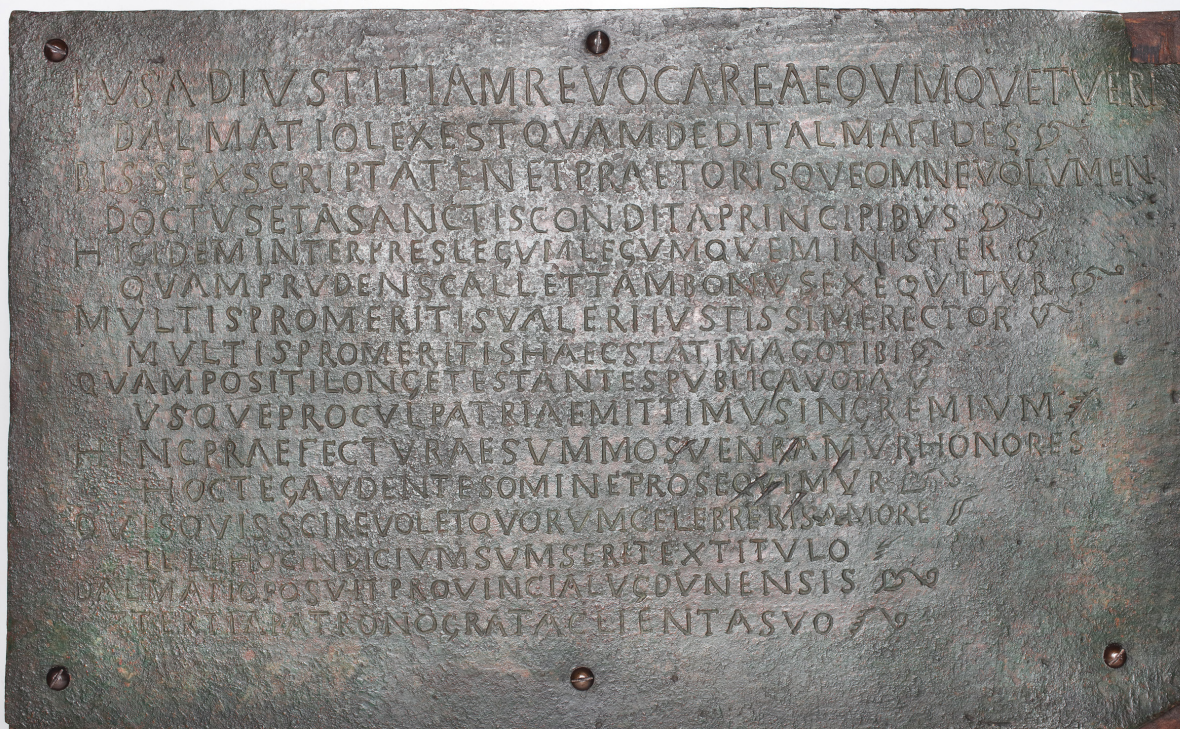
amelyek azzal kápráztatták el a vendégeket, hogy a szemük láttára változtatták színüket és áttetszőségüket. Az átalakulás attól függött, hogy milyen fényviszonyok között használták, hogyan világították meg és milyen folyadékkal töltötték fel őket. Az üveg természetes fényben opak olívdzöld színű volt, mesterséges vagy célzott fényben azonban áttetsző vörössé változott. Ma már ismerjük ennek a különleges effektusnak a fényfizikai hátterét, amely az üveganyagba kevert nanoméretű ezüst- és aranyrészecskék fénytörési tulajdonságaira vezethető vissza (FREESTONE, MEEKS, SAX & HIGGITT 2007, 270–277; WHITEHOUSE 2015, 45–47). Az ókorban azonban még a művelt és sokat látott elit is megmagyarázhatatlan

Mráv Zsolt • Egy késő római luxusvilla Nagyharsányban, a Szársomlyó-hegy lábánál

csodát láthatott ebben a fényjelenségben. Nem véletlen, hogy a dikroikus üvegeket értékes ajándékként adományozták és ünnepi lakomák alkalmával használták (WHITEHOUSE 1989, 119–121). A Római Birodalom területéről eddig körülbelül tíz dikroikus edénytöredéket ismertünk: közülük csak három származik Italiából és a nyugati tartományokból (egy-egy darab Rómából, Aquileiából és a hispaniai Soriából: HÖPKE 2015, 295). Mindez önmagában is mutatja a dikroikus üvegek ritkaságát és különlegességét. A nagyharsányi villa ásatása eddig legalább három, különböző technikával készült dikroikus üvegtöredéket eredményezett, és ez több szempontból is kiemelt figyelmet érdemel. Az itt talált új altípusok alapján a dikroikus üvegek sokkal változatosabb képet mutatnak, mint azt az eddig ismert darabok alapján feltételezni lehetett. Az pedig, hogy a nagyharsányi luxusvilla háztartásában egyidőben több hálódíszes és/vagy dikroikus üveget is használtak, amire régészeti adataink vannak, példa nélkül áll. Ennek alapján megkockáztathatjuk, hogy a készlet tulajdonosa a ritka üvegtöredékek szenvedélyes gyűjtője lehetett.

A VILLA MŰVELT ÉS BEFOLYÁSOS TULAJDONOSA

A nagyharsányi villa különlegessége, hogy név szerint ismerjük a gazdag tulajdonost, akihez a központi épület 4. század végére, legkésőbb 5. század elejére keltezhető utolsó periódusának nagyszabású kiépítése, valamint mozaikjainak megrendelése köthető. A szomszédos Beremendhez tartozó Idamajorban 1901-ben egy bronztáblát találtak (MOMMSEN 1902= L'Année Epigraphique 1902, 245) (15. kép), amely a Magyar Nemzeti Múzeumba került. A tábla verses felirata egy Valerius Dalmatius nevű szenátort dicsőített, akiről a

15. kép. Valerius Dalmatius szobrának felirata Beremendről (Magyar Nemzeti Múzeum, fotó: Dabasi András & Kardos Judit).

A tábla verses felirata: Visszavezetni jogot az igazra, megóvni mi méltó, | Dalmatius-törvény, élteti hű bizalom. | Kétszer hat törvény köti őt is, s praetori fortély, | Ismeri azt is, mit isteni fő hozatott. | Itt ugyanő értelmezi, s alkalmazza az írást. | Mit bölcs meghirdet, azt a derék követi. | Rengeteg érdemedért Válérius, emberi rector, | Rengeteg érdemedért áll e szobor neked itt. | Elkészítettük hát távoli közszeretetből, | S küldjük messzi hazád drága ölébe neked. | Megtiszteljük a helytartóság hivatalát is, | S örvendvén látjuk pályafutásodat is. | És aki tudni akarná, kik szeretik neved itten, | Gondolkozzon azon, még hogy e vers mit üzen: | Dalmatiusnak küldte a Tertia Lugdunensis | Helytartósága: védelemért köszönet. (Adamik Tamás műfordítása)

Mráv Zsolt • Egy késő római luxusvilla Nagyharsányban, a Szársomlyó-hegy lábánál

versből megtudjuk, hogy képzett jogász és – a mai Bretagne és kisebb részben Normandia területén fekvő – késő római *Gallia Lugdunensis Tertia* tartomány helytartója volt (Prosopography of the Later Roman Empire I, Dalmatius 8; Kovács 2019, 38–49 [korábbi irodalommal]). Különösen szerették és tisztelték tartományában, hiszen – a verset idézve – bírói ítéleteivel arra törekedett, hogy a jogot összeegyeztesse az igazsággal. Miután hivataláról leköszönt, *Lugdunensis Tertia* tartomány gyűlése még a provincia patrónusává is megválasztotta őt. Megtisztelték egy mellszoborral is, amelyet egy tekintélyes polgárokból álló küldöttség hozhatott el Dalmatius szülőföldjére, Pannoniába. A feliratos bronztábla ennek a szobornak a talapzatán hirdette Dalmatius vendégeinek a köztiszteletnek örvendő helytartó erényeit. Említésre méltó, hogy a tartomány fővárosának és a helytartó székhelyének, Tours-nak (*civitas Turonorum*) nagyjából ekkor volt püspöke a savariai születésű Szent Márton (McKinley 2016, 121). Dalmatiusszal kortársak voltak, de nem tudjuk biztosan, hogy a két pannoniail találkozt-e hazájától távol, és ha igen, személyiségük hogyan hatott egymásra. Ha Márton még élt, találkozásuk biztosra vehető, hiszen ő volt a város keresztény közösségének lelki vezetője, míg Dalmatius ugyanott a világi hatalmat képviselte. Ha Dalmatius csak Márton halála, tehát 397 után került oda helytartónak, a püspök helyi tiszteletével, kultuszával akkor is találkoznia kellett. Talán nem állunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy Szent Márton galliai szeretete és népszerűsége közvetlenül is kisugározhatott a másik pannoniainak, Dalmatiusnak az elismerésére.

A nagyharsányi luxusvilla és Valerius Dalmatius szenátor közötti közvetlen kapcsolatot a városok megismerését ábrázoló mozaikok teszik bizonyossá. A császári közigazgatás magas rangú tagjainak rezidenciái építészetükben és díszítésükben is hirdették a hatalom üzenetét és gyakran közvetlenül reflektáltak a pozíciójukra és az uralkodóhoz fűződő kapcsolatukra (Scott 2004, 55). A városperszonifikációk ábrázolásai is a császárokhoz, vagy olyan befolyásos személyekhez kötődtek, akik a hivatali apparátus magas rangú tagjaiként maguk is császári szolgálatban álltak (Poulsen 1997, 17). A városistennők, különösen Róma és Constantinopolis, nemcsak a teljes birodalmat jelenítették meg, hanem legitimálták a tisztségviselő jogosultságát a hivatalával járó hatalom gyakorlására (Bühl 1995, 231; Poulsen 2014, 217–219). A nagyharsányi villa tulajdonosa tehát a császári közigazgatás egy magasabb rangú tisztségviselője volt, aki nem lehetett más, mint a beremendi felirat helytartója, Dalmatius. A mozaik városperszonifikációinak kiválasztásánál a megrendelő talán személyes szempontokat is érvényesített: olyan nagyvárosokat idézhettek meg számára, amelyekben élete, pályafutása során maga is megfordult, és amelyekhez érzelmileg kötődött. A városistennők ábrázolásaival azonban saját házának falai között elsősorban az elit eszmevilágát és hagyománytisztelő műveltségét hirdette. Egyben arra is emlékeztette látogatóit, hogy vendéglátójuk a Rómát fenntartó és irányító birodalmi elit tagja.⁷

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bühl, G. (1995). *Constantinopolis und Roma. Stadtpersonifikationen der Spätantike*. Zürich: Acanthus.

Chavarría Arnau, A. (2006). Villas en Hispania durante le Antigüedad tardía. In A. Chavarría, J. Arce & G. P. Brogiolo (eds.), *Villas Tardoantiguas en el Mediterráneo Occidental* (pp. 17–35). Anejos de Archivo

⁷ Hálás vagyok mindazoknak, akik részt vettek és munkájukkal segítettek a nagyharsányi villa feltárásának 2016–2019 között zajló első ütemét. Elsősorban Szabadváry Tamás, Schilling László és Tvarosek Tamás kollégáimnak köszönöm a munkáját. Külön köszönet illeti Szabó Mátét az ásatás fotó3D dokumentálásért és Györffy-Villám Zsombort a talajradar felmérésért; továbbá Nagy Tibort; a Detect Max Hungary Kft.-t, valamint Talabér Ildikó, Farkas István Gergő, Kiss Alexandra, Neményi Réka, Pető Zsuzsanna, Szabó András régészeket, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem, a Pécsi Tudományegyetem és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem régészhallgatóit. Hálás vagyok a Magyar Nemzeti Múzeum Közösségi Régészet Program önkénteseinek, valamint a Mohács500 Kutató Csoport önkéntes fémkeresőseinek a munkájáért is. A mozaikokat Antal Mariann, Köfalvi Vidor és Verba Erika; a fém tárgyakat Horváth Emma, Lukács Balázs és Posta Márta; az üvegleleteket Szórádi Sándorné restaurálta. Köszönet Laczik Csabának, Szajcsán Évának, Kanász Imrének, Kovács Istvánnak, a Beregszászi és Tomasev családnak, továbbá Nagyharsány Község Önkormányzatának a sok segítségért és támogatásért. És végül köszönöm a nagyharsányiak befogadó szeretetét és az ásatás iránti érdeklődését.

Mráv Zsolt • Egy késő római luxusvilla Nagyharsányban, a Szársomlyó-hegy lábánál

- Español de Arqueología 39. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto de Historia.
- Cosh, S. R. (2001). Seasonal dining-rooms in Romano-British houses. *Britannia* 32, 219–242. <https://doi.org/10.2307/526957>
- Dunbabin, M. D. K. (1996). Convivial spaces: dining and entertainment in the Roman villa. *Journal of Roman Archaeology* 9, 66–80. <https://doi.org/10.1017/S1047759400016500>
- Dunbabin, M. D. (2003). *The Roman Banquet. Images of Conviviality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ellis, S. P. (1991). Power, Architecture, and Decor: How the Late Roman Aristocrat Appeared to His Guests. In E. K. Gazda (ed.), *Roman Art in the Private Sphere. New Perspectives on the Architecture and Decor of the Domus, Villa, and Insula* (pp. 117–134). Michigan: The University of Michigan. <https://doi.org/10.3998/mpub.2429402>
- Ellis, S. P. (1994). Lighting in Late Roman Houses. In S. Cottam, D. Dungworth, S. Scott & J. Taylor (eds.), *TRAC 94: Proceedings of the Fourth Annual Theoretical Roman Archaeology Conference, Durham 1994* (pp. 65–71). Oxford: Oxbow Books.
- Freestone, I., Meeks, N., Sax, M. & Higgitt, C. (2007). The lycurgus cup – A Roman nanotechnology. *Gold Bulletin* 40 (4), 270–277. <https://doi.org/10.1007/BF03215599>
- Fülep, F. & Sz. Burger, A. (1979). Baranya megye a római korban – Römerzeit im Komitat Baranya. In Bándi G. (szerk.), *Baranya megye története az őskortól a honfoglalásig* (pp. 221–328). Pécs: Baranya Megyei Levéltár.
- Höpken, C. (2015). A dichroic bottle fragment from Dülük Baba Tepesi, Turkey. *Journal of Glass Studies* 57, 292–295.
- Kovács, P. (2019). Valerius Dalmatius felirata Beremendről (ILS 8987). *Studia Epigraphica Pannonica* 10, 38–49.
- McKinley, A. S. (2016). Tours-i Szent Márton tiszteletének első kétszáz éve – The first two centuries of Saint Martin of Tours. *Világtörténet* 1, 119–145.
- Mommsen, Th. (1902). Weihe-Inschrift für Valerius Dalmatius. *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften*, 836–840.
- Morvillez, E. (1996). Sur les installations de lits de table en sigma dans l'architecture domestique du Haut et du Bas-Empire. *Pallas* 44, 119–158. <https://doi.org/10.3406/topoi.1997.1735>
- Maguire, H. (2007). The Good Life. In E. R. Hoffman (ed.), *Late Antique and Medieval Art of the Mediterranean World* (pp. 63–84). New York: Wiley.
- Mráv, Zs. (2019). Egy késő római luxusvilla Nagyharsányban. *Várak, Kastélyok, Templomok* 15 (1), 18–21.
- Mráv, Zs., Markó, A. & Bradák, B. (2008). Előzetes jelentések a Magyar Nemzeti Múzeum Villány mikrorégiós kutatási programjáról – Preliminary Reports on the Micro-region Investigation “Villány and Its Region” of the Hungarian National Museum. In Kisfaludi J. (szerk.), *Régészeti kutatások Magyarországon 2007 – Archaeological Investigations in Hungary 2007* (pp. 101–120). Budapest: Kulturális Örökségvédelmi

Hivatal – Magyar Nemzeti Múzeum.

Parrish, D. (1995). A mythological theme in the decoration of late Roman dining rooms: Dionysos and his circle. *Revue Archéologique* n. s. 2, 307–332.

Poulsen, B. (1997). The city personifications in the Late 'Roman villa' in Halikarnassos. In S. Isager & B. Poulsen (eds.), *Patron and Pavements in Late Antiquity* (pp. 9–23). Halicarnassos Studies II. Odense: Odense University Press.

Poulsen, B. (2014). City Personifications in Late Antiquity. In S. Birk, T. Myrup Kristensen & B. Poulsen (eds.), *Using Images in Late Antiquity* (pp. 209–227). Oxford: Oxbow.

Scott, S. (1997). The Power of Images in the Late-Roman House. In R. Laurence & A. Wallace-Hadrill (eds.), *Domestic Space in the Roman World: Pompeii and Beyond* (pp. 53–67). Journal of Roman Archaeology Supplementary Series 22. Portsmouth, RI: JRA.

Scott, S. (2000). *Art and Society in Fourth-Century Britain. Villa Mosaics in Context*. Oxford University School of Archaeology, Monograph No. 53. Oxford: Oxford University School of Archaeology.

Scott, S. (2004). Elites, Exhibitionism and the Society of the Late Roman Villa. In N. Christie (ed.), *Landscapes of Change. Rural Evolutions in Late Antiquity and the Early Middle Ages* (pp. 39–65). London: Routledge.

Stephenson, J. (2016). Dining as spectacle in late Roman times. *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 59 (1), 54–71. <https://doi.org/10.1111/j.2041-5370.2016.12019.x>

Szabó, M. (2015). Baranyai villák légifelvételeken. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 53, 87–114.

Szabó, M. (2020). Római kori villagazdaságok légirégészeti kutatása Magyarországon. *Archaeológiai Értesítő* 145, 207–235. <https://doi.org/10.1556/0208.2020.00011>

Szirmai, K. & Altmann, J. (1976). Előzetes jelentés a ferencesek temploma és a *via praetoriától* északra húzódó római kori épületmaradványok régészeti kutatásáról. *Budapest Régiségei* 24 (1), 233–244.

Tóth, E. (2009). *Studia Valeriana. Az alsóhetényi és a ságvári késő római erődök kutatásának eredményei*. Dombóvár: Dombóvári Városszépítő és Városvédő Egyesület.

Whitehouse, D. (1989). Roman dichroic glass: Two contemporary descriptions? *Journal of Glass Studies* 31, 119–121.

Whitehouse, D. (2015). *Cage Cups. Late Roman Luxury Glasses*. New York: The Corning Museum of Glasses. <https://doi.org/10.3764/ajaonline1231.jones>

Witts, P. (2000). Mosaics and room function: The evidence from some fourth-century Romano-British villas. *Britannia* 31, 291–324. <https://doi.org/10.2307/526924>